

187956

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

GÜNCEL DİNÎ MESELELER BİRİNCİ İHTİSAS TOPLANTISI

(Tebliğ ve Müzakereler)

Ankara : 02 - 06 Ekim 2002

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	187956
Tas. No:	207.004 GÜNİ D.

ANKARA—2004

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 624
İlimi Eserler / 103

Editör & Redaksiyon
Dr. Mehmet BULUT

Dizgi & Grafik
Hüseyin DİL

Baskı
Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Mat. Tic. İşl.
Tel: (0 312) 354 91 25

2004.06.Y.0003-624
ISBN 975-19-3587-3

© Diyanet İşleri Başkanlığı

Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı
Derleme ve Yayın Şubesi Müdürlüğü
Tel: (0312) 295 73 06 - 295 72 75

TEBLİĞ

HADİSLERİN SÜBÛTU MESELESİ

Prof. Dr. M. Hayri Kırbaoğlu

Tebliğini sunmadan önce bir hususu açıklamak istiyorum. Bu tebliğ, bir tebliği olarak değil bir tartışma metni olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, hadislerin sübûtu konusunda herhangi bir problem olmadığına dair İslâm dünyasında ve ülkemizde egemen olan söylemi merkeze alan bir tebliğdir; çünkü, zaten hadislerin sübûtu ile ilgili bir problem olduğunu kabul edenler açısından bir problem yoktur. Temel problem, problem olmadığı söylemidir. Bu husus merkeze alınarak tebliğ hazırlanmıştır. Buradaki her cümle bir yargı ifade eder. Bunların temellendirilmesi gerekir. Bu temellendirme işi, bir tebliğde de gerçekleştirilemeyecek kadar uzun bir mesai gerektirir. Bunların teorik olarak temellendirilmesi, İslâm düşüncesinde hadis metodolojisiyle ilgili inşallah bu ay çıkacak olan “*Alternatif Hadis Metodolojisi*” adlı çalışmamızda bütün detaylarıyla orada yer alacaktır. Ama, sorular tevcih edildiği takdirde, burada şifahi olarak da bu yargıların dayanaklarıyla ilgili argümanlar, bilimsel araştırmalar, makaleler, kitaplar konusunda sizleri bilgilendirmek benim için bir zevk olacaktır.

Bu girişten sonra tebliğime geçiyorum.

Klasik olsun çağdaş olsun İslâmî ilimler geleneğini ve İslâm düşüncesini doğrudan ilgilendiren en önemli problemlerin başında “Hadis” meselesi gelmektedir. Hadis ile ilgili problemlerin en başında ise kuşkusuz onun güvenilirliği/sıhhati/otantikliği meselesi yer almaktadır.¹ Gerçi ülkemizde de diğer İslâm ülkelerinde de, hadislerin sübûtu ile ilgili olarak her şeyin halledildiğini ve ortada hiçbir problem bulunmadığını iddia eden çevreler de yok değildir. Ancak bu sadece bir “iddia”dan ibaret olup, bilimsel bir değeri yoktur. Buna rağmen böyle bir iddi-

1 Bu tespit ilmi açıdan ispata muhtaç olmayacak kadar açık olmasına rağmen, yine de bu kanaatte olmayanlar açısından aşağıdaki hususlara işaret etmek yararlı olabilir: Öncelikle Klasik İslâm düşünce geleneği içerisindeki pek çok tartışma ve ihtilafların doğrudan hadislerden kaynaklandığı; Kur’an gibi sübût problemi olmayan bir kaynağın anlaşılmasıyla ilgili ihtilaflarda bile hadislerin belirleyici olduğu; günümüzde ise İslâm’a dair farklı yorum ve tartışmalarda, hadislerin oynadığı rolün küçümsenemeyecek ölçüde önemli olduğu, konuyla ilgili literatürün incelenmesiyle kolayca anlaşılacak bir husustur. Mamafih burada yapılan bütün tespitlerin ve ileri sürülen iddiaların dayanakları, “*İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*” adlı çalışmamız ile yakında yayınlanacak olan “*Alternatif Hadis Metodolojisi*” adlı çalışmamızda gösterilmiş bulunmaktadır.

anın, birtakım cemaat, tarikat ve akımlar yanında, bilim adamı ünvanı taşıyan bazılarınca da savunulduğunu görmek gerçekten düşündürücüdür. İşin doğrusu böylesi bilim adamları; bilim adamlığı ünvanını cemaat, tarikat ve grup çıkarları emrine verip, bu ünvanları istismar ettikleri için ciddi eleştiriyi haketmektedirler.

Şu anda çağdaş İslâm düşüncesi bir yanda Ortaçağ İslâm düşünce mirası ile yola devam etmeyi savunan “muhafazakâr/gelenekçi eğilim”; diğer yanda ise, bu mirası da nazar-ı itibara almakla birlikte temelde yeni yorum ve çözümler peşinde koşan “yenilikçi eğilim”² arasında bir seçim yapmak zorundadır. Muhafazakâr eğilim Hadislerin sübûtu konusunda geçmişte yapılan çalışmaları yeterli görürken, yenilikçiler veya eleştirel eğilim taraftarları, eskiden yapılmış olan çalışmaların sonuçlarının mutlak ve nihâî olmadığı, bilakis geçmişte hadislerle ilgili olarak yapılan çalışmaların günümüzde de sürdürülmesi gerektiği kanaatinde idirler. Muhafazakârların bu iddialarını ise daha ziyade rivâyetler konusunda izledikleri seçmeci/parçacı yaklaşım ve zorlama/aşırı yorum teknikleri ile ispata çalıştıkları görülmektedir ki, problemleri ve problemleri rivâyetleri atlamak suretiyle ve böylesi bir yorumculukla elbette ortada problemler veya çelişkili tek bir hadis bile kalmayacaktır. Ancak muhafazakârların bu tutumu bilimsel açıdan doğru olmadığı gibi, yeterince ikna edici olmadığı da -yenilikçilerden yükselen itiraz seslerinden- anlaşılmaktadır. Mamafih ister muhafazakâr, ister yenilikçi/eleştirel eğilim sahibi olsun, insaf sahibi gerçek bilim adamlarının, hadislerle ilgili son derece ciddi problemlerin varlığını kabulde hemfikir olduklarını da burada belirtmek gerekir.

Aslında hadis problemi, İslâm dünyasının pençesinde kıvrandığı çok daha geniş ve derin bir düşünce krizinin sadece bir parçasını oluşturmaktadır. Hatta, bu krizin oluşumunda rol oynayan bir zihniyeti açığa çıkaran bir turnusol kağıdı işlevi gördüğünü söylemek daha doğru olacaktır. Bu turnusol kağıdı, özetle birisi yenilikçi/eleştirel diğeri ise muhafazakâr/taklitçi olan iki temel eğilimi ortaya çıkarmaktadır. İşte hadislerin sübûtu problemi, muhafazakâr/taklitçi eğilimin ve bunu, hadislerin yeniden incelenip sorgulanma sürecinin işletilmesine itirazından kendi düşünce yapısını besleyen rivâyetlere ve korumaya çalıştığı statükosuna karşı bir tehdit olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla mesele sırf bilimsel bir konu olmaktan öte, zihniyet meselesidir. Nitekim muhafazakâr/gelenekçi/taklitçi çevrelerin sık sık “Şayet biz hadisleri tartışmaya açacak olursak elimizde hadis kalmaz, hadis gidince Peygamber de Kur’an da gider” şeklindeki bir itirazı ileri sürmeleri, konunun bilimsellikten ziyade önyargılarla, daha doğrusu zihniyet yapısıyla ilgili olduğunu göstermektedir. Bu bilimsel mesele dayanmayan kuşkunun yersiz olduğuna dair en ikna edici delil ise geçmiş-

2 Sanıldığı gibi aksine yenilikçi eğilimlerin İslâm düşünce mirasını dışlamadığı konusunda bkz. Daniel Brown, *İslâm Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, Ankara 2002, s. 9 vd.

te hadislerin sağlamlını çürüğünden ayırmak için yapılmış olan çalışmaların böyle olumsuz bir gelişmeye yol açmadığını gösteren tarihî tecrübemiz olsa gerektir.

Ortada hadislerin güvenilirliği/sübûtu ile ilgili birtakım ciddi problemlerin mevcudiyetine dair bu mülâhazalardan sonra, bu problemlerin ortaya çıkış sebepleri ve mahiyeti ile ilgili açıklamalara geçebiliriz:

Hadislerin sübûtu ile ilgili problemleri başlıca üç açıdan ele almak mümkündür:

1. Tarihî perspektif (İdeolojik çatışmalar-Dönemsel gelişmeler)
2. Metodolojik perspektif
3. Epistemolojik perspektif

1. Tarihî Perspektif

Hadislerin sübûtu problemini Kur'an, Hz.Peygamber ve dönemi konusundaki bilgilerimizin güvenilirliği problemi olarak ele almak daha açıklayıcı olur. Bu açıdan Hadis problemi, tarih disiplini içerisindeki, kaynak problemine denk düşer. Bu döneme dair bilgilerimiz şu an itibariyle rivâyet malzemesiyle sınırlıdır. Bu malzeme içerisinde yer alan Kur'an gerek geçmişte, gerek günümüzde, hem müslüman hem de Batılı ilim çevrelerince güvenilir bir tarihî kaynak olarak kabul edildiğini söylemek mümkün ise de, hadis rivâyetleri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Bunun sebepleri, dönemin şartlarıyla ilgilidir. En önemli sebep ise, o dönemde; Hz.Peygamber ve dönemiyle ilgili bilgilerin eksiksiz bir biçimde yazıya geçirilmesini mümkün kılacak bir yazılı kültürün olmayışı, tam aksine sözlü kültürün toplumda egemen olmasıdır. Nispeten geç bir dönemde yazıya geçirilen hadis rivâyetlerinin yazılı -ve sözlü- nakli esnasında ne gibi problemlerin söz konusu olduğu Hadis tarihi araştırmalarınca yeterince ortaya konmuş durumdadır. Buna bir de, daha sonraki hadis uydurma problemini de katmak gerekir. Bu durumun yol açtığı problemlerin farkında olan İslâm ulemâsı, H. II. yüzyıldan itibaren rivâyetlerin sağlamlını çürüğünden ayırmak için birtakım tedbirler almışlardır. Bu açıdan 14 asırlık İslâmî ilimler geleneğinde en genel anlamda iki temel yaklaşımın bulunduğu görülür. Bunlar Re'y ehli ve Hadis ehli yaklaşımlarıdır. Re'y ehli tarih boyunca hem hadislerin sübûtu meselesinin sürekli bir biçimde gündeme getirilmesine itiraz etmemiş, hem de Hadis ehline nazaran isnad ve metin tenkidini bir arada benimseyerek daha sağlıklı bir yöntemi savunmuştur. Hadis ehli ise özellikle H. IV-V. asırdan sonra, geçmişte yapılmış çalışmaları dondurmaya başlamış, hem de baştan beri metin tenkidinden uzak durmuştur. Tarihsel gelişmeler sonucunda, asırlar ilerledikçe Hadis ehli yaklaşımı egemen olmuştur ve bu egemenlik günümüzde de devam etmektedir. Dolayısıyla hadislerin sübûtu probleminin 14 asırlık İslâm geleneğinin tamamından değil, büyük ölçüde Hadis ehli-Şâfiî çizgisindeki egemen yaklaşımdan kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Elbette Re'y ehlinin yaklaşımı ile ilgili

müspet değerlendirmemiz de en genel anlamda ve özellikle ilk asırlar için geçerli olup; geç dönemlerde Re'y ehlinin de Hadis ehlinin baskılarına büyük ölçüde boyun eğdiği söylenebilir. Ancak mevcut literatürde temsil edilen haliyle bile Re'y ehlinin yaklaşımı, kendi döneminin şartları içerisinde oldukça sağlıklı sayılır ve bugün bizim için de bir açılım sağlamaya Klasik Hadis Usûlünden daha elverişlidir.

2. Metodolojik Perspektif

Kuşkusuz hadislerin sübûtu ile ilgili problemlerin ve tartışmaların günümüzde hâlâ devam etmesinin en temel sebebi, hadislerin sağlamlını çürüğünden ayırmak için kullanılan egemen yöntemin bazı zaaf ve yetersizliklerle malûl olmasıdır. Bu zaaf ve yetersizliklerin başında egemen/klasik hadis usûlünün gerçekte metin tenkidini ihmal eden bir "isnad usûlü" olması gelmektedir. Kezâ hadisleri, hem isnad hem de metin açısından bütün tarikleriyle bir bütün olarak değerlendirmek yerine, tek tek her bir hadisin ayrı ayrı değerlendirilmesi de bir başka zaaf yönünü oluşturmaktadır. Diğer yandan bünyesinde hadis rivâyetlerini barındıran kaynaklarla ilgili problemlere de burada işaret etmek gerekir. Bilindiği gibi hadis kaynakları elyazması eserlerdir. Bunların azımsanmayacak bir kısmı, gerekli düzeltmelerin yapıldığı nihaî nüshalar olmayıp, müsvedde halinde kalan eserlerdir (el-Buharî'nin *es-Sahîh*'i, Ahmed b. Hanbel'in *el-Musned*'i gibi). İster son şekli verilmiş olsun, ister müsvedde halinde kalmış olsun hadis kaynaklarının neredeyse tamamının müellif nüshaları kaybolmuş olup, elimizdeki muahhar nüshaların da çoğu, son derece zayıf isnadlarla bizlere aktarılmış bulunmaktadır. Matbû nüshalara gelince, durum daha da vahim bir hal almaktadır. Zira elimizdeki matbû hadis kaynaklarının hemen hiçbiri, bırakın müellif nüshasına veya güvenilir nüshaya dayanmayı, hangi kütüphanede kaç numarada kayıtlı elyazmasına dayanılarak basıldığı dahi belli değildir. Üstelik mevcut baskıların çoğu bilimsel usûllere göre yapılmış baskılar da değildir.

Bütün bu mülâhazalar, hadis kaynaklarındaki hadis rivâyetlerinin isnad açısından tedkiki için başvurulacak ricâl ve tabakât kitapları için de geçerlidir. Kısacası bazı elyazmalarından, bazı ise nâşirlerin dikkatsizlik veya bilinçli müdahalelerinden kaynaklanan pek çok hata ve eksiklik de, mevcut kaynaklara ihtiyatla yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır.³ Mamafih elyazması veya matbû olsun -ki bunlar da aslında elyazmalarına dayanan baskılardır- hadis kaynaklarını müellif nüshası gibi güvenilir kabul etsek bile, rivâyetlerin güvenilirliği problemi ortadan kalkmamaktadır. Zira her bir kaynaktaki tek tek hadisleri ele almak yerine, bir konudaki rivâyet(ler)in kronolojik sıra içerisinde kaynaklardaki bü-

3 Aslında bunlar hemen hemen İslâmî literatürün tamamı için geçerli olabilecek değerlendirmelerdir.

tün tarikleri bir araya getirildiğinde, pek çok hadisin ilk dönem kaynaklarındaki isnadlarının çeşitli kusurları bünyesinde barındırdıkları, zaman içerisinde isnadlardaki bu kusurlarının giderilmeye çalışıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Yine, ilk dönem kaynaklarında mevkuf veya maktû olarak nakledilen pek çok rivâyetin bilahare kaynaklarda merfû olarak yer aldığı; hatta bazı nebevî hadislerin kudsî hadis denilen forma sokulduğu görülmektedir.

Merfû ve muttasıl isnadlar bile tek başına hadislerin sıhhatini garantileyememektedir. Zira isnadlarda yer alan râviler üzerinde yapılacak cerh-ta'dil uygulamaları da benzer zaaf ve eksikliklerle karşı karşıya bulunmaktadır. Çünkü bir yandan rivâyet niteliğindeki naklî bilgiler olması, öte yandan her bir hadis imamının râviler hakkındaki kararının subjektiviteye açık, hatta önyargılarla malû olması; daha da önemlisi kendisi bir değişken olan hadis imamının, yine bir başka değişken olan râvi(ler) hakkındaki kanaatinin ne ölçüde gerçekleri yansıtabileceği sorusu sebebiyle, râviler hakkındaki elimizdeki bilgilerin güvenilirliği tartışmaya açık bir durum arz etmektedir. Öte yandan isnadların muttasıl veya munkatî olması, râvilerin doğum ve özellikle ölüm tarihlerinin mukayesesine bağlıdır. Halbuki rical ve tabakât kitaplarında râvilerin doğum ve ölüm tarihlerine dair verilen bilgiler bazen içinden çıkılamayacak kadar çelişkiler arz edebilmekte, bazı râvilerin ömürleri -isnadı muttasıl gösterebilmek için- uzun gösterilmeye çalışılmakta, dolayısıyla bu konuda objektif bilgilere ulaşmak çoğu zaman zorlaşmaktadır. Bunlara râvilerin isimleri arasındaki benzerliklerden doğan karışıklıkları, hayalî/yaşamamış râvi isimlerine isnadlarda rastlanmasını vs. de eklemek gerekir.

Ama hepsinden önemlisi, hadislerin sağlamlını çürüğünden ayırma konusunda ön plana çıkmış olan hadisçilerin, geçmişte yapmış oldukları çalışmalarda, “metin tenkidi”ne gerekli önemi vermemiş olmalarıdır.

Bu bağlamda sık sık “metin tetkiki” ile “metin tenkidi” birbirine karıştırılmakta olduğunu da vurgulamak gerekir. Zira metin tenkidi, hadis(ler)in sahih olup olmadığına karar vermek için yapılan bir inceleme-araştırmadır. Metin tetkiki ise, böyle bir amaç gözetmeksizin, hadis metinleri üzerinde klasik hadis usûlünde yapılan çalışmaları ifade eder. Metin tenkidi uygulamasını hararetle savunan yenilikçi/eleştirel eğilime karşı muhafazakâr kesimin, bunu subjektiviteye açık olması sebebiyle eleştirdikleri yaygın olarak görülmektedir. Bu itiraz temelinde o kadar isabetsiz değilse de; isnad ve râvi tenkidinin de en az metin tenkidi kadar subjektif olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Aslında gerek isnad gerek metin tenkidinin belli ölçüde subjektiviteye açık olduğu; bu sebeple geçmiş muhaddislerin hadislerin sıhhati hakkındaki kararlarının kişisel birer içtihadından başka bir şey olmadığı, bu içtihadların her zaman ve herkes için mutlak bağlayıcı olmasının söz konusu olmadığı herkes tarafından kabul edilmiş olsaydı, hadislerle ilgili geçmiş değerlendirmeler muhafazakâr kesimler tarafından kolaylıkla mutlaklaştırılmazdı.

3. Epistemolojik Perspektif

Bununla bağlantılı olarak hadis rivâyetlerinin epistemolojik değeri de, hadislerin sübûtu ile ilgili problemler arasında yer almaktadır. Zira hadisleri yeniden inceleme, sorgulama, eleştirme ve elekten geçirme taleplerine karşı çıkan muhafazakâr eğilime göre, epistemolojik açıdan bir hadisin sahih olması demek, onun Hz.Peygamber'e aidiyetinin kesinlik kazanması demektir. Buna mukabil hadisçiler dışında kalan her mezhepten usûl-ı fıkıhçılar, fıkıhçılar, kelâmcılar ve diğer ulemânın büyük bir kısmı, bir hadisin sıhhatinin anlamının, sadece onun Hz.Peygamber'e ait olma "ihtimali"nden ibaret olduğu, ancak sahih de olsa bir rivâyetin Hz.Peygamber'e "kesin olarak" aidiyetinden bahsedilemeyeceği görüşündedirler ki, bizce de doğru olan bu görüş hadis tedkiklerinde egemen olsaydı, muhtemelen bugün hadislerle ilgili tartışmalar daha sağlıklı bir zeminde gerçekleşebilirdi. Dolayısıyla hadislerin sübûtu ile ilgili problemlerin sert tartışmalara yol açmadan çözüme kavuşturulmasında epistemolojik yaklaşımların da önemli bir rolü bulunduğunu unutmamak gerekir.

Hadislerin sıhhati/sübûtu ile ilgili bir başka nokta ise, anlama/yorum ile ilgilidir. Özellikle metin tedkiki söz konusu olduğunda, bu tenkide tâbi tutulacak olan rivâyetlerin öncelikle sağlıklı bir şekilde anlaşılması önem arz eder. Zira yanlış anlaşılan bir metnin, sağlıklı bir metin tenkidine tâbi tutulması mümkün değildir. Dolayısıyla hadis metinlerinin anlaşılmasıyla ilgili pek çok problemin varlığı,⁴ hadislerin sübûtu problemini de yakından ilgilendirmektedir.

Bir problematik oluşturmak amacıyla serdedilen bu mülâhazalardan sonra; çözüm önerilerine geçebiliriz.

Hadislerin sübûtu ile ilgili problemlerin üstesinden gelebilmek için atılması gereken adımlar; zihniyet planında, epistemolojik ve metodolojik düzeyde olmak üzere şunlardır:

1. Önyargılı, savunmacı, muhafazakâr ve taklitçi bir yaklaşım yerine; bilimsel, eleştirel ve yenilikçi bir zihniyetten hareket edilmelidir.

2. Şâfiî-Hadis Ehli çizgisinde gelişmiş olan Klasik Hadis Usûlü'nün dar kılıplarını aşıp; hangi mezhep ve eğilimin ürünü olduğuna bakmaksızın, hadislerin sübûtu konusundaki her türlü yaklaşıma açık olmak gerekir. Bir başka ifadeyle bu, bütün İslâm geleneğini bir bütün olarak kucaklamak demektir. Bununla da yetinmeyip konuyla ilgili çağdaş yaklaşım ve birikimden de yararlanma cihetine mutlaka gidilmelidir.

3. Hadislerin sübûtu meselesini sadece Hadis disiplininin bir iç meselesi olarak görmek yanlıştır. Tam aksine bu meselenin Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf, Siyer; İslâm Tarihi, İslâm Felsefesi vs. İslâm düşüncesinin bütün alanla-

4 Bkz. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV. Yay., Ankara 1997.

rını aynı düzeyde ilgilendiren ortak bir problem olduğunu gözardı etmemek gerekir. Dolayısıyla bütün bu alanların uzmanlarının da en az Hadisçiler kadar Hadislerin sübütü ile ilgili problemlerin bilincine varmaları şarttır.

4. Epistemolojik olarak hadislerin sahih olmasının, onların Hz.Peygamber'e aidiyetinin "kesin" değil "muhtemel" olduğunu, yani zann-ı galib ifade ettiğini benimseyen cumhur ulemânın, özellikle de Re'y ehlinin yaklaşımı benimsenmelidir. Buna bağlı olarak da elimizdeki kaynaklarda yer alan rivâyetlerden bahsederken, onların tamamının gerçekten Hz.Peygamber'in gerçek sözleri olduğunu imâ edecek şekilde "Hadis" değil, ona (s.a.v) ait olma ihtimali bulunan "Hadis rivâyetleri" terimiyle ifade edilmesi; kezâ rivâyetleri aktarırken de "Rasûlullah şöyle buyurmaktadır ki..." şeklinde kesinlik ifadesi yerine "Rasûlullah'tan şöyle rivâyet edilmektedir..." şeklinde ihtimal ifadesi kullanılması bilimsel ihtiyata daha uygun olacaktır.

5. Mümkün olduğu sürece herhangi bir konudaki rivâyetleri incelerken, sadece bazı rivâyetlerle -mesela yaygın olduğu üzere Kütüb-i Sitte rivâyetleriyle yetinmemeli; tam aksine bir konudaki rivâyetleri; kronolojik sıra içerisinde elde mevcut bütün kaynaklardaki tariklerini bir araya getirerek tümevarımcı bir yaklaşım benimsenmelidir.

6. Klasik hadis usûlünde de "itibar" tabiriyle ifade edilmeye çalışılan, rivâyetlerin hem isnad hem metin açısından birbiriyle mukayesesi yöntemi esas alınmalıdır. Râvilerin güvenilirlikleri de, rical ve tabakât kitaplarında verilen bilgilerden ziyade, yapılacak bu mukayese sonuçlarına göre belirlenmelidir.

7. Cerh-ta'dil uygulaması ise, daha önce işaret edilen problemler daima göz önünde bulundurularak, ihtiyatla yapılmalıdır.

8. Gerek hadis kaynakları, gerek rical ve tabakât eserleri kullanılırken, bu kaynakların da kendi içlerinde çeşitli problemleri barındırdığı gözden uzak tutulmamalıdır.

9. Kaynak ve isnad açısından yapılacak incelemede tatminkâr sonuçlara ulaşıldığı takdirde, metin tenkidi uygulamasına geçilmelidir. Bu uygulamanın sağlıklı sonuçlara ulaşabilmesi için hem klasik hem de çağdaş birikim bir arada değerlendirilmeli, ayrıca gerektiğinde birtakım yan disiplinlerden de yararlanma cihetine gidilmelidir.

10. Gerek kaynak-isnadı gerek metin tenkidi safhalarından sonra bir konudaki rivâyet(ler)in kabul edilemez oldukları sonucuna varıldığında; bunların "mevzû (uydurma)" olarak nitelendirilmesi zorunlu olmayıp; bazılarının hatalı veya merdûd/matruh kategorisinde değerlendirilebileceği göz önüne alınmalıdır. Özellikle normatif dinî karakter taşımayan alanlara ilişkin sahih rivâyetlerde verilen bilgilerin, Hz.Peygamber'e ait olabileceği, ancak muhtevasının doğru olmadığı, dolayısıyla kabul edilmesinin mümkün olmayacağı şeklinde bir değerlendirme yapmak da mümkün görünmektedir.

11. Bütün bunları yaparken, karşı karşıya bulunulan bütün problemlerin tikel çözümünü nasslarda arayan bir "nassçılık"tan uzak durmak, Kur'an ve Hadis nasslarının sınırlı, olayların ise sınırsız olduğunu unutmamak, hadislerin sağlamını çürüğünden ayırma yolundaki çalışmalar tam bir başarıyla sonuçlan- sa bile, bunun İslâm dünyasının bütün meselelerinin çözümü anlamına gelmedi- ğinin bilincine varmak; özellikle günümüz şartlarında ayet ve hadislerin tikel çö- zümler sunmaktan ziyade, İslâm'ın temel ilkelerinin tespiti açısından önem arz ettiğini bilmek gerekir. Bir başka ifadeyle hadisler, günümüz toplumlarını Hz.Peygamber dönemi şartlarına geri götürmek için değil, Hz.Peygamber'in XXI. yüzyıl şartlarında bize neler sunabileceğini araştırmak açısından ele alınmalıdır. Bu ise, nassçı yaklaşım yerine içtihad merkezli yorumsal bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Hadislerin sübûtu meselesiyle ilgili çözüm önerilerinin başarıya ulaşabilmesi, bu önerilerin sadece mekanik bir tarzda uygulanmasından ziyade, köklü bir zihniyet değişikliği temelinde mümkün olabilir. Bu zihniyet değişikli- ğini gerçekleştirmeye hazır olduğu takdirde ise, İslâm dünyası önemli bir adım atmış olacaktır.

Kısacası, Hadis rivâyetlerinin sübûtu probleminin çözümü her şeyin çözümü değilse de, çok şeyin çözümü demektir.

Teşekkürler.